

ПРИВАТНО-ПРАВОВА ТЕХНОЛОГІЯ СТАРОДАВНІХ РИМЛЯН ЯК КОНСТРУЮВАННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Попри значні доробки світової романістики, на нашу думку, ще недостатньо висвітленими залишаються питання творення римського права, тобто його технології. Дана проблема перегукується з питаннями, пов'язаними з проблемами творення римської національної правової системи. Значну увагу окресленому колу питань приділяють Л. Кофанов, С. Тондо. Історична традиція в даному аспекті представлена працями Діонісія, Цицерона, Ісідора Севільського, Амміана Марцелліна та ін.

Варто відзначити також і те, що сучасні юридико-правові науки активно не використовують і не працюють як з поняттям, так і з явищем правової технології. Хоча поняття правової технології близьке за звучанням до поняття правової техніки, але змістовно вони суттєво розрізняються: правова технологія – це, насамперед, організаційний процес створення права, основні прийоми «рукотворності» права, які є легітимними в межах конкретного суспільства, тоді як правова техніка – це набір прийомів та засобів створення права. Правова технологія є одним із способів конструювання позитивного права в межах конкретної держави і тісно пов'язана з феноменом правової реальності, точніше саме правова технологія уможливує правову реальність¹ як «систему форм та способів об'єктивації права» [1, 86]. Результатом римської правової технології стало римське право як комплекс юридичних настанов, що був чинним в Римі.

Будь-яке суспільство і держава можуть існувати як сукупність організованих людей, при цьому організованість людей є станом і відношенням готовності до спрямованих дій усієї інституалізованої системи. Слід зауважити, що організованість здатна набувати властивостей системи соціальних настанов, а соціальний інститут через

посередництво організації набуває процесуального змісту для реалізації відносин суб'єктів соціального інституту і є формою опрідмечування відносин і діяльності соціального інституту в цілому. Право на ранніх етапах свого існування набуло форми соціального інституту.

Організація як змістовний елемент соціального інституту виникає як відповідь не стільки на розростання кількості людей, як на розширення видів відносин, які породжують статуси, ролі і норми. А останні, своєю чергою, вимагають ієрархізації та упорядкування, закріплення сфер дії.

Поняття «організація» не розкриває в повному обсязі опрідмечування відносин, вона сама є складовою більш широкого соціального елемента, яким є соціальний інститут. Організація соціального інституту є насамперед технологією, а не самою соціальною творчістю, тому доцільним є аналіз правової технології як організації соціального інституту права.

Організація права в Римі як правова технологія має часову прив'язаність² і просторову локалізацію, і вона часто підпорядковується досягненню

² Розвиток римського права охоплює значний часовий проміжок, близько тринадцяти століть, починаючи із заснування Риму в 753 році до н.е. і до смерті імператора Юстиніана в 565 році н.е. Але історія римського права не вичерпується вказаним періодом: воно продовжує існувати і досі. Історія римського права не співпадає з періодами розвитку римської держави. Рим як держава пройшов такі етапи трансформації:

- монархія – з 753 до 510 р. до н.е.;
- республіка – з 510 до 27 р. до н.е.;
- принципат – з 27 р. до н.е. до 284 р. н.е.;
- домінат – з 284 до 565 р. н.е.

Римське право як своєрідна модель юридичного врегулювання міжіндивідуальних стосунків пройшла такі етапи розвитку:

давнє або квіритське право (753 – 130 рр. до н.е.). Цей етап розвитку римського права хронологічно співпадає з царським періодом Римської держави, раннім і класичним періодом республіканського етапу розвитку римської державності;

класичне право (130 – 230 рр. н.е.): рання класика (130 – 30 рр. до н.е.; відповідає періоду пізньої Республіки), висока класика (30 – 130 рр. н.е.), пізня класика (130 – 230 рр. н.е.). Два останні періоди класики співвідносять з періодом принципату;

посткласичний період (230 – 527 рр. н.е.);

право епохи Юстиніана (527 – 565 рр. н.е.).

¹ В межах даної статті **правова реальність** розуміється нами у вузькому смислі: як сукупність чинних правових явищ.

конкретних цілей: підкорення окремого індивіда соціальному космосу – Римській державі через об'єднання громадян політичними та юридичними узами. Окрім цього, організація права органічно поєднує в собі такі елементи, як динамічні та статичні (предметні) форми права.

Римська правова технологія – це

- а) за формою – сфера конструювання позитивного права в межах конкретного історико-географічного середовища: елліністичний період європейської культури, територіально визначений кордонами Риму;
- б) за сутністю – процес конструювання національної правової системи, в ході якого використовується вся система юридико-правових засобів, характерних для даної правової культури.

Уже майже загальним місцем стало твердження про те, що знайомство римлян з основами грецького позитивного права³, було рушійною силою у створенні власне римського права. Достеменно відомо, що кодифікування звичаєвої практики римлян, репрезентоване Законами XII Таблиць, стало можливим після того як децемвіри впродовж року ознайомилися з основними прийомами творення грецького позитивного права⁴. Діонісій свідчив, що Закони XII Таблиць ввібрали в себе не лише батьківські звичаї та закони, але і закони, «завезені із-за кордону». В іншому фрагменті Діонісій вказує на те, що децемвіри уклали десять таблиць, використавши закони із грецького законодавства. В Законах XII Таблиць відчутним є вплив не лише материкової, але і південноіталійської Греції (досить помітними є піфагорійські мотиви)⁵.

Аналіз основного подієвого шерегу становлення та розвитку римського приватного права засвідчує існування та практикування певної сукупності технолого-правових процедур доречних та виправданих в межах конкретної соціокультурної ситуації при збереженні загальноприйнятих настанов на тлі римської правової ідеї – право дістало свою назву від *justit* (правда, справедливість). Для римського приватного права такими настановами були:

- *відданість ідеї порядку*, втілення якої в праві проявлялось майже жорсткою логікою мало чи не алгебраїчних рівнянь юриспруденції (А. Лосєв). На думку сучасного філософа

права В. Бачиніна, «римляни не любили стихійності, безладу, безформеності, прагнули до того, щоб все підкорялося розсудливим приписам, упорядкувати, дисциплінувати, привести в систему. Порядок скрізь і у всьому був для них головною манівною метою»;

- *публічність*, яка як, принцип існування соціуму, тісно пов'язана із функціонуванням такої форми соціального облаштування як поліс;
- *індивідуалізм* побудов римського приватного права є наслідком змін світоглядних орієнтирів античної людини: з'являється самотній, замкнений на своїх власних інтересах індивід, який губиться в безмежних часово-просторових межах світу [2, 23]. Саме тому в центрі приватно-правових конструкцій стоїть одноосібний суб'єкт власності, який самостійно бере участь в обороті та одноосібно несе відповідальність – це репрезентувалося найбільш важливими правовими інститутами: інститутом індивідуальної приватної власності та інститутом договору;
- *світскість* римського приватного права виявляється в тому, що воно створене людиною для людини, принаймні про таку рису римського права можна говорити стосовно його існування впродовж перших трьох століть н.е., коли воно досягло свого найвищого розвитку. П. Сорокін в «Соціокультурній динаміці» вказував на те, що разом з епохою еллінізму утвердилося т.з. чуттєве право, яке характеризується відносним характером, превалюванням суто людських інтересів тощо;
- *раціоналізм* римського приватного права проявляється в розсудливих, заформалізованих і безликих положеннях. Недаремно приватне право Риму ще називали системою позовів, які, своєю чергою, були узагальненими, чітко прописаними формулами юридичного порядку. Знання дослідник римської історії Т. Момзен зауважував, «римлянинові були незнайомі ті поетичні форми і та приємна наочність, які дуже привабливі в германських уложеннях; в його праві все ясно і точно, немає ніяких символів і немає зайвих постанов» [6, 173]. Тому закономірним є те, що в межах римського приватного права одержали поширення правила і процедури вирішення конфліктів, що не могли не ґрунтуватися ні на чому іншому як на раціоналізмі: «Щоб винести рішення, яке б задовольняло сторони, які сперечаються, і привести до погашення конфлікту, вимагалось враховувати в першу чергу реальні обставини і спиратися на раціональні аргумен-

³ Точніше, йдеться про західногрецький (дорійський) вплив.

⁴ Як тут не згадати софістів, які вважали, що людське (позитивне) право є нічим іншим як мистецтвом, якому можна навчитися і віртуозно ним володіти.

⁵ Більш детально про це див.: *Кофанов Л.Л.* Lex и Jus: возникновение и развитие римского права в VIII-II вв. до н.э. – М.: Статут, 2006. – 575 с.

ти» [4, 37] – саме такою римською формою став казус, який за образним визначенням А. Козловського є «саме життя, дійсність, реальність, яку повністю ніяк не втиснути в будь-яку схему» [4];

- *утилітаризм* – римське приватне право як технологія було процесом творення права, за допомогою якого римляни вирішували конкретні життєві проблеми. «Право завжди має бути готовим прийти на допомогу у справі врегулювання суспільної поведінки там, де згасають релігійні почуття людей, слабнуть моральні зв'язки, де відбувається різке падіння звичаїв. Саме так трапилося в Стародавньому Римі» [5, 174].

До засадничих моментів римської правової регуляції відноситься *справедливість* як світоглядне, морально-правове явище, і яка є методологічним принципом систем позитивного права як Риму, так і сучасних європейських держав, а разом з тим, справедливість є одним із ключових орієнтирів правової технології. Для римлян даний принцип і його роль у бутті права були іманентно даними, виходячи із основних світоглядних настанов античної римської людськості. Римське право з часів свого виникнення прагнуло справедливості, тому той, хто не переслідував цієї мети в своїй діяльності, не міг бути юристом. Римські юристи говорили про справедливість як про начало рівності всіх у сфері права і перед законом. Саме тому особливо значущою є заувага Цельса про те, що право є *ars* (мистецтво, знання та вміння, які дістають практичну реалізацію), наука *boni* (добра) і *aliqui* (рівності, справедливості)» [3, 103].

Традиційне виокремлення періодів римського права – архаїчного, класичного, посткласичного – яскрава ілюстрація панування чітко визначеної технологічно-правової парадигми, що знаходить опрацьований вираз у визнанні певних правових явищ джерелами права та в існуванні специфічних предметних форм права. Типові життєві ситуації, які слугують основою для правової регуляції в межах вказаних періодів, суттєво різняться, що цілком відповідає тезі про те, що правова технологія уособлює формування права в межах «робочого варіанту» історичного процесу, не поширюючись при цьому на тривалий історичний період, тобто соціальним полем її діяльності виступають не макро-, а мікропроцеси. Тому видається сумнівним будь-яке застосування норм колишнього права в нових соціокультурних умовах. Кажучи про використання надбань римського права, ми повинні бути дуже обережними,

оскільки можна говорити про форми «реінкарнації» римського права, але не про пряме екстраполювання його основних положень; більше того, навіть у межах реального часового існування римського права, але в пізніші періоди не може бути й мови про незмінність його норм.

Правове врегулювання в архаїчні часи передбачає цілий ряд соціоекономічних та ідейно-духовних чинників: панування натурального господарства, нерозвинутість товарно-обмінних процесів тощо, що врегулювалося здебільшого узагальненою звичаєво-правовою практикою. Експансія Риму відносно географічних сусідів та завоювання держав – політичних супротивників та держав – економічних конкурентів породила нові форми правового врегулювання, сукупність яких одержала назву *право народів*.

Слід зауважити, що римська правова технологія як метод містить у собі селекційний момент: відбувається відбір правових структур і засобів, що сприяють раціональному, стійкому розвитку суспільства. «Величезна імперія могла зберегатися в якості єдиного, життєздатного організму впродовж тривалого періоду завдяки тому, що була розроблена та ефективно функціонувала чітка правова регламентація всіх основних сфер суспільного і приватного життя» [5, 174]. Аналіз природи та механізму рецепції римського приватного права свідчить про «життєвість» цілого ряду давньоримських юридичних конструкцій та інститутів, які актуалізуються і сьогодні в правовому житті в силу пройденого ними «тесту на класичність». Під поняттям «класичний» ми розуміємо позначення певних культурних надбань, що наділені відносною самостійністю та єдністю цінностей і зберігають свій нормативний характер незалежно від зміни соціокультурних епох та актуалізуються в їх межах.

Правова технологія древніх римлян передбачала дію основних принципів формування права:

- *принцип активності права* закріплював право у вигляді генетичного фактора соціального конструювання, знімав проблему пасивності, жорсткої підпорядкованості права політиці;
- *принцип безпосередньої єдності суб'єктивного і об'єктивного* дозволяв подолати гіпертрофію абстрактних теоретичних схем і зробив можливими наукові дискусії, які вибудовувалися на аналізі живих життєвих реалій. Яскравим прикладом дієвості вказаного принципу є діяльність римських юристів;
- *принцип об'єктивності*, тобто відповідність законів об'єктивним потребам і закономірностям суспільного розвитку, це шлях обмеження

іраціоналізму, волюнтаризму і свавілля у формуванні законів і підзаконних актів;

- *принцип поетапності* – поступове удосконалення і зміна правових структур, який дозволяє зняти іраціональність права, бо створює громадянам умови для осмислення доцільності або недоцільності заміни тих чи інших правових інститутів, дозволяє сформулювати впевненість у тому, що зміни не принесуть із собою небажаних наслідків для кожної людини. Генеза римського приватного права є яскравим свідченням адаптації правової регуляції до мінливих соціоекономічних умов: неспроможність задовольняти потреби у правовому захисті системи квіритського права зумовила появу права народів, а предметні форми пре-

торського права відзначалися надзвичайною актуальністю та своєчасністю. Або зміна історичних типів цивільних судових процесів – від формально-громіздкого легісакційного процесу до швидкого та ефективного екстраординарного.

Можливо, якби древні римляни були більш схожими на древніх греків, то вони неминуче поставили б перед собою питання про природу самого процесу правотворення, не обмежуючись розсудливим класифікуванням та деталізуванням «живої» матерії реального життя, але права технологія древніх римлян була породжена особливостями самої римської культури, і тому вона наділена рядом специфічних рис, які відрізняють її від давньосхідної і давньогрецької.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія і реальність: Монографія. – К.: Атіка, 2008. – 288 с.
2. Чаньшев А. Н. Курс лекцій по древней и средневековой философии: Учеб. пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 1991. – С. 23.
3. История политических и правовых учений: Учебник. – 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрид. лит., 1988. – 815 с.
4. Томсинов В. А. Юриспруденция в духовной культуре Древнего Рима // Вестник московского университета. – Серия 11. Право. – 1995. - № 1.
5. Бачинин В. А., Чефранов В. А. История философии права: Курс лекций. – Х.: Право, 1998. – С. 56.
6. Моммзен Т. История Рима. – Т. 1. Кн. 1, 2. – М.: Фолио, 2001.

В. М. Вовк,

кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Київського національного університету внутрішніх справ

НОВИНКА

Форми кримінально-процесуальних документів: [посібник] / упоряд. В. О. Попелюшко, Л. Я. Стрельбицька, О. П. Герасимчук; за заг. ред. В. О. Попелюшка. – К.: Прецедент, 2009 – 192 с.

ISBN 978-966-520-129-8

Ціна – 28 грн.

У посібнику представлено розроблені на основі чинного КПК України та з урахуванням практики його застосування форми більшості процесуальних документів досудових стадій кримінального процесу. Наводяться форми документів, кримінально-процесуальні норми-підстави їх складання (винесення), та робиться лише вказівка щодо необхідності змісту кожного окремого документа, тобто по суті – бланки кримінально-процесуальних документів, що, за задумом, має сприяти більш адекватному відображенню в змісті реального правозастосовчого документа фактичної специфіки кожної окремої кримінальної справи.

Розрахований на дізнавачів, слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів. Може бути корисний для викладачів та студентів юридичних навчальних закладів при підготовці та проведенні практичних занять з навчальних курсів «Кримінальний процес України», «Методика складання кримінально-процесуальних документів».

Посібник можна замовити в редакції журналу «Адвокат».